

ХОТИН - ҚИЗЛАР ТОМОНИДАН СОДИР ЭТИЛГАН ХУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ МАХСУС ПРОФИЛАКТИКАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Қушбоқов Шохрух Хасан ўғли

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси мустақил
изланувчиси

Неъматжонов Илёмбек Нуриллаевич

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси курсанти, сафдор
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17678015>

ARTICLE INFO

Received: 11th November 2025

Accepted: 12th November 2025

Published: 22nd November 2025

KEYWORDS

хотин-қизлар
жиноятчилиги, махсус
профилактика, фирибгарлик,
оилавий зўравонлик, ҳимоя
ордери, гендер тенгсизлиги,
иқтисодий қарамлик, рақамли
фирибгарлик

ABSTRACT

Мақолада Ўзбекистон Республикасида хотин-қизлар томонидан содир этилаётган ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикасини такомиллаштириш масалалари илмий-амалий нуқтаи назардан таҳлил қилинади. 2020 йил статистикасига кўра, аёллар орасида фирибгарлик 30 %, ўғрилиқ 28 %, гиёҳванд моддалар билан боғлиқ жиноятлар 38 % га ошгани, ҳар 100 000 нафар аёлга 32 та жиноят тўғри келиши ва 14 774 нафар хотин-қизга «ҳимоя ордери» расмийлаштирилгани каби кўрсаткичлар асосида ҳуқуқбузарликларнинг гендер-ижтимоий сабаблари очиб берилади. Тадқиқотда оилавий зўравонлик, иқтисодий қарамлик, рақамли фирибгарлик, ҳуқуқий онгнинг пастлиги ва жабрланувчиларнинг мулкӣ зарарини қоплашдаги муаммолар алоҳида урғуланади. Профилактикани такомиллаштириш йўналишлари сифатида гендер-ҳассос полисинг, маҳалла инспекторлари тизимини кучайтириш, аёллар учун иқтисодий-таълимий дастурлар, рақамли хавфсизлик билимларини ошириш ва «ҳимоя ордери» тизимини рақамлаштириш бўйича амалий таклифлар берилади.

Ўзбекистондаги ижтимоий-ҳуқуқий муносабатларнинг мураккаб тузилишида хотин-қизлар томонидан содир этилган ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш масалалари алоҳида ўрин тутади, чунки бу феномен нафақат жамиятнинг гендер тенгсизлигини, балки иқтисодий-ижтимоий ноқулайлик ва маданий стереотипларнинг таъсирини ҳам акс эттиради. Марказий Осиё мамлакатларида, жумладан Ўзбекистонда, хотин-қизларнинг жиноятлардаги иштироки умумий кўрсаткичлардан паст бўлишига қарамай, унинг ўсиши профилактика тизимининг самарадорлигини савол остига қўймоқда. 2020 йилда аёллар томонидан содир этилган жиноятлар орасида фирибгарлик 30 фоизга, ўғрилиқ 28 фоизга ошган бўлса, товламачилик 20 фоизга, гиёҳванд моддалар билан боғлиқ жиноятлар 38 фоизга камайган ва ҳар 100 000 нафар аёлга 32 та жиноят тўғри келиши статистикаси бу тенденциянинг аниқлигини кўрсатади [1]. Бу кўрсаткичларнинг ортиши аёлларнинг иқтисодий мустақилликка эга бўлмаслиги, ишсизлик ва оилавий зўравонлик оқибатидаги психо-ижтимоий стресс билан боғлиқ бўлиб, профилактика чораларини жамиятнинг барча қатламларини жалб қилган ҳолда такомиллаштиришни талаб этади. Ўзбекистондаги ҳуқуқий ислохотлар,

хусусан 2019 йилда қабул қилинган "Аёлларни зўравонлик ва тазйиқдан ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Қонун, аёлларнинг ҳуқуқбузарликка бўлган майлини камайтириш учун зарур бўлган ижтимоий-ҳуқуқий механизмларни шакллантирмоқда, бироқ амалиётда уларнинг самарали амалга оширилишининг камчиликлари ҳали ҳам мавжуд. Хотин-қизлар томонидан содир этилган ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикасининг илмий-амалий аҳамияти шундаки, уларнинг сабаблари кўпинча гендер стереотиплари ва ижтимоий нобаробарлик билан боғлиқ. Марказий Осиёда аёлларнинг жиноятлардаги иштироки иқтисодий қийинчиликлар, оилавий зўравонлик ва таълим даражасининг пастлиги билан шарҳланади. Масалан, 2020 йилда Ўзбекистонда зўравонликдан жабрланган 14 774 нафар хотин-қизлар аниқланиб, уларга "ҳимоя ордери" расмийлаштирилгани ҳисобга олинса, бу аёлларнинг ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш қийинчиликларини кўрсатади [2]. Фирибгарлик ва ўғрилиқ каби жиноятларнинг ошиши аёлларнинг ишончли муҳитининг йўқлиги ва мол-мулкни йўқотиш хавфи билан изоҳланади: аҳоли ҳуқуқий онгини ошириш ва профилактика ишларига қарамай, содда инсонларнинг ишончига кириб, мол-мулкни ўзлаштириб олаётганлар сони ортапти, деб таъкидлайди мутахассислар [3]. Бу ҳолатда тергов ва суд жараёнларида жабрланувчилар йўқотган мулкни мажбурий ижро орқали қайтаришнинг узоқлиги ёки умуман муваффақиятсизлиги профилактиканинг ҳуқуқий механизмларини такомиллаштиришнинг заруриятини таъкидлайди. Хорижий тажриба, жумладан БМТ нинг гендер тенгсизлигини камайтириш бўйича тавсиялари, аёлларнинг ҳуқуқбузарликка бўлган майлини профилактика орқали эмас, балки ижтимоий-иқтисодий қўллаб-қувватлаш орқали бартараф этишни назарда тутаяди [4]. Ўзбекистонда хотин-қизларнинг ҳуқуқбузарликлардаги иштирокининг динамикасини таҳлил қилишда статистик маълумотлар муҳим рўл ўйнайди. 2020 йилда фирибгарлик жиноятлари аёллар орасида 30 фоизга ошгани, ўғрилиқ 28 фоизга кўтарилгани ва гиёҳванд моддалар билан боғлиқ ҳолатлар 38 фоизга камайгани кўрсаткичлари аёлларнинг иқтисодий фаоллигининг пастлиги ва оилавий зўравонликнинг оқибатидаги стресснинг таъсирини кўрсатади [1]. Умумий равишда, аёллар томонидан содир этилган жиноятларнинг 61,7 фоизи фирибгарликка, 42,5 фоизи ўғрилиқка тегишли бўлиб, бу кўрсаткичларнинг ортиши ишсизлик даражаси (аёллар орасида 13 фоиз) ва кам таъминланганлик билан боғлиқ [5]. Шу билан бирга, оғир турдаги жиноятларнинг камайиши (товламачилик 20 фоизга) профилактика чораларининг баъзи йўналишларда самара берганини исботлайди, лекин фирибгарликнинг кўпайиши аёлларнинг рақамли технологиялардан фойдаланишдаги хавфсизлик билимларининг етишмаслигини кўрсатади. 2020 йилда зўравонлик жабрланувчиларига берилган 14 774 та ҳимоя ордери статистикаси аёлларнинг ҳуқуқий ҳимояга эҳтиёжлигини таъкидлайди, чунки уларнинг 80 фоизидан ортиғи оила аъзолари томонидан содир этилган [2]. Бу маълумотлар профилактиканинг гендер-ҳассос йўналишини шакллантиришда маҳаллий ҳукумат органлари, ИИБ ва ННТларнинг ҳамкорлигини кучайтиришни талаб этади, чунки ҳозирги тизим жабрланувчиларнинг мулкни тиклашда самарасизлик кўрсатмоқда. Хотин-қизларнинг ҳуқуқбузарликлардаги иштирокининг сабабларининг мураккаблигини кўриб чиқишда гендер стереотиплари ва ижтимоий нормалар асосий ўрин тутаяди. Марказий Осиёда аёлларнинг ўғрилиқ ва фирибгарликка майли оилавий зўравонлик ва иқтисодий қағатлик билан боғлиқ: 2020 йилда аёлларнинг 54,9 фоизи психологик зўравонликдан жабрланган бўлиб, бу уларнинг ҳуқуқбузарликка бўлган майлини кучайтиради [6]. Патриархал жамиятда аёлларнинг "оилани сақлаш" учун ҳуқуқларидан воз кечиши одатий ҳолат бўлиб, бу профилактика чораларининг самарасизлигига олиб келади. Хорижий тадқиқотлар, жумладан Ҳуқуқларни кузатиш ватандашлар (Human Rights Watch) нинг 2021 йилги ҳисоботи, Ўзбекистонда аёлларнинг зўравонлик жабрланувчилари орасида суицид даражасининг ошишини

(2019 йилда 600 дан 2020 йилда 900 гача) таъкидлайди, бу эса профилактиканинг психо-ижтимоий йўналишини кучайтиришни талаб этади [7]. Фирибгарликнинг кўпайиши аёлларнинг рақамли саводхўзлигининг пастлиги билан боғлиқ; 2020 йилда 17 000 дан ортиқ инсон фирибгарлик жабрланувчиси бўлган, уларнинг 40 фоизи аёллар [8]. Бу омилларни бартараф этиш учун маҳалла инспекторлари тизимини жорий этиш ва аёллар учун касб-хунар ўқитиш марказларини кенгайтириш зарур, чунки иқтисодий мустақиллик ҳуқуқбузарлик майлини 20-30 фоизга камайтириши мумкин [9].

Ўзбекистондаги ҳуқуқий-ҳимоя механизмларининг роли хотин-қизларнинг ҳуқуқбузарликлардаги иштирокини камайтиришда муҳимдир. 2019 йилда қабул қилинган "Аёлларни зўравонлик ва тазйиқдан ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Қонун ҳимоя ордери тизимини жорий этди, бу 2020 йилда 14 774 та ҳолатда қўлланилгани профилактик самарани кўрсатади [2]. Бироқ, Қонуннинг амалга оширилишида камчиликлар мавжуд: оғир жиноятларнинг 0,2 фоизидан ортиғи фақат судга топширилган ва жабрланувчиларнинг мулкани тиклаш жараёни узоқ давом этади [10]. Тергов ва суд органларида гендер-ҳассос ёндашувнинг етишмаслиги аёлларнинг ҳуқуқбузарликка майлини кучайтиради, чунки зўравонлик жабрланувчилари орасида суицид ва бошқа оқибатлар кузатилади. Хорижий ҳамкорлик, жумладан БМТ нинг Spotlight Initiative дастури, Марказий Осиёда аёлларни ҳимоя қилиш учун регионал платформаларни шакллантирмоқда, бу Ўзбекистонда маҳаллий ННТларнинг фаолиятини кучайтирмоқда [11]. Профилактикани такомиллаштириш учун суд ва тергов органларида аёллар учун махсус бўлимлар яратиш ва ҳимоя ордери тизимини рақамлаштириш зарур, чунки бу жараёнларнинг 84,7 фоизи оилавий зўравонлик билан боғлиқ [12].

Махсус профилактика чораларининг амалий йўналишларида маҳалла ва жамоатчилик билан ҳамкорлик муҳим ўрин тутаяди. Ўзбекистонда маҳалла кўмакчилари тизими орқали аёллар билан профилактик суҳбатлар олиб бориш фирибгарлик ва ўғрилиқни 15-20 фоизга камайтириши мумкин [13]. 2020 йилдаги статистикага кўра, гиёҳванд моддалар билан боғлиқ жиноятларнинг камайиши аёллар учун махсус реабилитация марказларининг фаолияти билан изоҳланади, бироқ фирибгарликнинг ошиши рақамли хавфсизлик билимларининг етишмаслигини кўрсатади [1]. ННТлар, жумладан АСТЕД ва UN Women, аёллар учун психо-ижтимоий ёрдам марказларини ташкил этади, бу зўравонлик жабрланувчиларининг 1620 нафарга ёрдам кўрсатилишини таъминлаган [14]. Профилактикада ёшлар билан ишлаш муҳим: университетларда гендер тенгсизлиги бўйича семинарлар фирибгарлик майлини камайтиради, чунки аёл ёшларнинг 36,1 фоизи фирибгарлик жиноятларида иштирок этади [5]. Рақамли технологиялардан фойдаланиш – мобил иловалар орқали ҳимоя ордерини расмийлаштириш – профилактиканинг самарадорлигини оширади, хусусан қишлоқ жойларида, у ерда ҳуқуқбузарликларнинг 82 фоизи содир бўлади [15].

Хотин-қизларнинг ҳуқуқбузарликлардаги иштирокини камайтиришда иқтисодий ва таълим омилларининг роли юқоридир. Ўзбекистонда аёлларнинг ишсизлиги 13 фоизни ташкил этади, бу фирибгарлик ва ўғрилиқнинг ошишига сабаб бўлади [5]. "Ёшларни иш билан таъминлаш" дастури орқали касб-хунар ўқитиш марказларини кенгайтириш аёлларнинг иқтисодий мустақиллигини таъминлайди ва ҳуқуқбузарликни 25 фоизга камайтириши мумкин [16]. Таълим тизимида гендер стереотипларини бартараф этиш – мактабларда зўравонлик профилактикаси бўйича дарслар – суицид ва бошқа оқибатларнинг олдини олади [7]. Хорижий тажриба, жумладан Қозоғистондаги Spotlight Initiative, аёллар учун иқтисодий дастурларнинг профилактикадаги самарасини исботлайди [11]. Ўзбекистонда бу йўналишда маҳаллий ҳуқуматлар ва халқаро ташкилотларнинг ҳамкорлигини кучайтириш зарур, чунки

аёлларнинг иқтисодий фаоллигини ошириш мамлакат ЯИМни 29 фоизга кўтариши мумкин [17].

Рақамли технологиялар ва замонавий чоралар хотин-қизларнинг ҳуқуқбузарликлардаги иштирокини камайтиришда янги имкониятлар очиб беради. 2020 йилда фирибгарликнинг 98 фоизи банк картаси билан боғлиқ бўлиб, аёллар учун рақамли хавфсизлик тренинглари жорий этиш зарур [18]. Мобил иловалар орқали ҳимоя ордерини расмийлаштириш ва онлайн шикоят қабул қилиш тизими зўравонлик ҳолатларини 30 фоизга камайтириши мумкин [19]. Марказий Осиёда БМТ нинг рақамли платформалари аёлларнинг ҳуқуқий билимларини ошироқда, бу Ўзбекистонда фирибгарликнинг олдини олишга хизмат қилади [20]. Бироқ, рақамли зўравонликнинг ошиши (киберзўравонлик) профилактиканинг янги йўналишларини талаб этади, чунки аёлларнинг 40 фоизи онлайн фирибгарлик жабрланувчиси [8]. Хулоса қилиб айтганда, хотин-қизлар томонидан содир этилган ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикасини такомиллаштириш Ўзбекистонда гендер тенгсизлигини бартараф этишнинг калитидир. 2020 йилдаги статистика – фирибгарликнинг 30 фоизга ошиши ва 14 774 та ҳимоя ордери – профилактика тизимининг заифликларини кўрсатади, бироқ ислохотлар ва халқаро ҳамкорлик орқали уларни бартараф этиш мумкин. Иқтисодий қўллаб-қувватлаш, таълим ва рақамли технологияларни жорий этиш аёлларнинг ҳуқуқбузарликка майлини камайтириб, жамиятнинг барқарор ривожланишини таъминлайди. Келажакда бу чораларни барча туманларда бир хиллаштириш ва аҳолининг фаол иштирокини ошириш зарур.

Адабиётлар рўйхати:

1. Bakhityor Berdialiev. Women's crimes in Uzbekistan: Statistics and trends // Kun.uz. – 2021. – February 13. – P. 1-4.
2. Uzbekistan: Survey reveals troubling levels of tolerance for domestic violence // Eurasianet. – 2021. – May 19. – P. 1-3.
3. More than 17,000 people in Uzbekistan became victims of fraud last year // Kun.uz. – 2021. – February 13. – P. 1-2.
4. UN Women. Spotlight Initiative Regional Programme for Central Asia and Afghanistan // UN Women Europe and Central Asia. – 2022. – November 25. – P. 1-10.
5. Crime rate in Uzbekistan: MIA reports nearly 200 offenses per 100,000 people for 2024 // Kun.uz. – 2025. – February 27. – P. 1-5.
6. Women as Wives: How Uzbekistan's Justice System Fails to Serve Women // The Diplomat. – 2024. – May 14. – P. 1-6.
7. Submission to the Committee on Economic, Social and Cultural Rights on Uzbekistan // Human Rights Watch. – 2022. – January 28. – P. 1-15.
8. Cybercrimes in Uzbekistan increase 68-fold in five years // Gazeta.uz. – 2025. – May 31. – P. 1-4.
9. Enhancing women's rights in Uzbekistan // ACTED. – 2019. – January 23. – P. 1-5.
10. Uzbekistan adopts groundbreaking law to protect women and children from domestic and sexual violence // Global Voices. – 2023. – April 28. – P. 1-7.
11. Central Asian countries come together to combat gender-based violence // UN Women Europe and Central Asia. – 2022. – November 25. – P. 1-8.
12. Beyond the campaign: Amplifying our efforts to end gender-based violence in Uzbekistan // World Bank Blogs. – 2024. – March 15. – P. 1-6.
13. Grassroots struggles against domestic violence in Uzbekistan: strategies of exit and voice // Central Asian Survey. – 2022. – Vol. 41, No. 3. – P. 1-20. (Scopus-indexed).
14. VIDEO: Challenging Indifference to Domestic Violence in Uzbekistan // ACTED. – 2021. – April 2. – P. 1-3.
15. Femicide in Uzbekistan: More serious mechanisms are needed to protect women // CABAR.asia. – 2024. – May 23. – P. 1-10.

16. Women's rights in a changing society // UNDP Uzbekistan. – 2020. – P. 1-5.
17. Challenging Social Norms and Gender Stereotypes: Advancing Women's Rights as a Catalyst for Economic Growth in Central Asia // World Bank. – 2024. – December 4. – P. 1-7.
18. Perspectives | Cyber violence is a curse for women in Central Asia // Eurasianet. – 2022. – February 6. – P. 1-6.
19. Uniting for progress: Launch of the Central Asian Alliance to End Gender-Based Violence // UN Women Europe and Central Asia. – 2023. – July 27. – P. 1-8.
20. Questions of harmonization with international legal and policy standards on violence against women and girls in Central Asia // ResearchGate. – 2025. – March 17. – P. 1-15. (Google Scholar).

